

خانواده، رسانه و فضای مجازی

فاطمه طهماسبی^۱، عارفه لاله رخی^۲، صغری شیروودی^۳، حنانه ترابی پور^۴

چکیده

در دنیای پرشتاب فن آوری های نوین، فضای مجازی به عنوان یک فرصت یا تهدید، دست اندرکاران تربیت نسل جوان را با چالشی بزرگ روبه رو کرده است. استفاده گسترده از این فن آوری و امکان دسترسی آسان به منابع اطلاعاتی و متنوع باعث به وجود آمدن بسیاری از رفتارهای غیراخلاقی به ویژه در میان نوجوانان شده است. در این مقاله با روش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه ای و اینترنتی درصدد بررسی و تبیین ابعاد گوناگون فضای مجازی، خانواده، رسانه در تربیت از حوزه تربیت اسلامی و دینی به مفهوم سازی و نقش آنها به عنوان ابزاری مهم در تأثیرگذاری تربیت می پردازیم. در نهایت بر اهمیت جایگاه خانواده به عنوان نهاد تربیتی اصلی در هدایت فرزندان تأکید شده و پیشنهاداتی برای توانمند سازی ارائه می گردد.

واژگان کلیدی: خانواده، رسانه، فضای مجازی، زندگی مشترک، آسیب، راهکار

^۱. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه الزهرا، استان تهران، شهرستان واوان fatemeh1363tahmasebi@gmail.com
[ORCID:0009-0007-5454-9161](https://orcid.org/0009-0007-5454-9161)

^۲. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه الزهرا، استان تهران، شهرستان واوان A.lalerukhi0309@gmail.com
[ORCID:0009-0002-4139-5849](https://orcid.org/0009-0002-4139-5849)

^۳. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه الزهرا، استان تهران، شهرستان واوان Ksm04414@gmail.com
[ORCID:0009-0000-0914-3188](https://orcid.org/0009-0000-0914-3188)

^۴. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه الزهرا، استان تهران، شهرستان واوان hnanhtrabypwr@gmail.com

۱- مقدمه

فضای مجازی یکی از پدیده های گسترده و پرتعداد در دنیای امروز است که با ورود آن به زندگی ما، به طور قابل توجهی بر روابط اجتماعی تأثیرگذار شده است. در این میان روابط افراد در خانواده، به عنوان مهمترین و اساسی ترین نهاد اجتماعی نیز دستخوش تحولات زیادی شده است. رابطه والدین و فرزندان در خانواده نیز یکی از روابط مهم انسانی است که بر توسعه و سلامت فردی جامعه تأثیر بسزایی دارد. از این جهت در این مقاله، تمرکز بر تأثیر فضای مجازی بر این نوع ارتباط قرار داده شده است.

ناگفته نماند در خانواده از طریق گفتگو و برقراری ارتباط و تعامل مکالمه ای، پیوند عاطفی بین اعضا حفظ شده و مهمترین کارکرد خانواده که انتقال ارزشها و اجتماعی نمودن فرزندان می باشد از طرق مختلفی مانند فرهنگ شفاهی به انجام می رسد. در واقع این ارتباط شفاهی است که ارزشها، نگرش ها و دیدگاهها و دیگر عناصر فرهنگی را منتقل می کند. در واقع تغییر شکل نوع روابط انسانی یکی از مهمترین تغییرات عصر کنونی است.

خانواده کانونی است که هرچه با صفا و گرم تر باشد، زندگی شیرین تر و توفیقات انسان بیشتر خواهد شد. از این رو، امام رضا(ع) در اشاره به اهمیت این کانون، به بیان برخی از عواملی که در صفا و گرما بخشیدن به خانواده مؤثر است، می پردازند. آن حضرت در سخنی نورانی از قول رسول خدا(ص)، هم به حسن رفتار در خانواده توصیه کرده و هم از رفتار مهربان خود با همسرشان خبر داده اند:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «أَحْسَنُ النَّاسِ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَ أَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِهِ وَ أَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي» (عیون اخبار الرضا، ج ۲)
رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرمودند :

کسی که ایمانش برتر از دیگران است، اخلاقش نیکوتر و نسبت به خانواده اش مهربان تر است، و من نسبت به خانواده خود، مهربان ترم. (نوروی، ۱۳۹۶)

این توصیه، نقش کلیدی رفتار اعضای خانواده، به ویژه پدر و مادر، را در ایجاد صفا و صمیمیت در خانه نشان می دهد. در کنار این توصیه های ارزشمند دینی درباره اهمیت رفتار عاطفی و گرم در خانواده، باید به شرایط دنیای

امروز هم توجه داشت. فضای مجازی، یکی از پدیده‌های گسترده و پرتعداد عصر جدید است که با ورود خود به زندگی ما، به طور قابل توجهی بر روابط اجتماعی تأثیر گذاشته است.

در این میان، روابط افراد در خانواده، به عنوان مهمترین و اساسی ترین نهاد اجتماعی، دستخوش تحولات زیادی شده است. رابطه والدین و فرزندان در خانواده نیز یکی از روابط مهم انسانی است که بر توسعه و سلامت فردی و اجتماعی تأثیر بسزایی دارد.

نقش خانواده در انتقال ارزش‌ها، نگرش‌ها و عناصر فرهنگی، عموماً از طریق ارتباطات صمیمی و عملی و صحبت کردن در خانه انجام می‌شود. اما با گسترش فضای مجازی، نوع این ارتباطات و شکل انتقال فرهنگ دچار تغییرات مهمی شده است. این تغییرات می‌تواند بر سلامت روان، هویت و همبستگی اعضای خانواده بسیار تأثیر باشد.

بنابراین، در حالی که آموزه‌های اهل بیت (ع)، به‌ویژه توصیه امام رضا (ع) و پیامبر اسلام (ص) بر رفتار نیکو و محبت درون خانواده تأکید دارند، در عصر حاضر توجه به تهدیدهای فضای مجازی در حفظ صمیمیت و ارزش‌های خانوادگی، ضرورتی دوچندان پیدا کرده است.

۲- مفاهیم

۲-۱- خانواده

واژه «خانواده» در لغت، به اعضای تشکیل دهنده آن، یعنی اهل خانه، اهل بیت، مجموعه‌ی افراد دارای پیوند سببی یا نسبی که زیر یک سقف زندگی می‌کنند و مجموعه خویشاوندان تعریف شده است (معین، ۱۳۷۶).

برخی صاحب نظران علوم انسانی و اجتماعی مانند کوئن، خانواده را گروهی از افراد می‌دانند که از راه خون، زناشویی و یا فرزندپذیری با یکدیگر ارتباط داشته و طی یک دوره‌ی زمانی نامشخص، با هم زندگی می‌کنند.

۲-۲- فضای مجازی

با فراگیر شدن اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها مانند تلگرام، اینستاگرام و... واژه فضای مجازی را زیاد می‌شنویم. برای آنکه وقتی به این اصطلاح برخورد می‌کنیم بدانیم که دقیقاً با چه چیزی روبرو هستیم لازم است درک درستی از آن داشته باشیم. فضای مجازی، همان اینترنت نیست. اینترنت فضای مجازی نیست. بلکه اینترنت ابزار دستیابی و رسیدن به آن است. شبکه جهانی اینترنت، شامل تعداد بسیار زیادی کامپیوتر است که با هم

در سراسر دنیا به صورت شبکه کار می کنند. این کامپیوترها محتوای داخل فضای مجازی را در خود نگه داری می کنند. البته مسئولیت برقراری و حفظ ارتباطات بین یکدیگر را هم مدیریت می کنند. اینترنت را می توانیم بستری برای استفاده از فضای مجازی بدانیم. شبکه های اجتماعی مانند تلگرام، اینستاگرام، فیسبوک، توییتر و... فقط قسمتی از این فضا هستند. در واقع شبکه های اجتماعی قسمتی از خدماتی هستند که می توان در این دنیای جدید پیدا کرد. این روزها ما بسیار بیش از گذشته اطلاعاتمان را از شبکه های اجتماعی دریافت می کنیم. اما این فضا، بسیار بزرگ تر از آن است که فکر می کنید.

۳-۲- رسانه

در زبان فارسی واژه‌ی نسبتاً جدیدی محسوب می شود. این واژه معادلی برای کلمات Medium (رسانه) و Media (رسانه‌ها) است. همان طور که خود واژه «رسانه» نشان می دهد، مأموریت رسانه، رساندن است: رساندن حرف‌ها، پیام‌ها و دیدگاه‌های یک فرد یا یک مجموعه به افراد، گروه و مجموعه‌های دیگر. به همین علت، یکی از کارکردهای اصلی رسانه را ایجاد ارتباط می دانند.

۳-۳- آسیب های فضای مجازی بر خانواده

همانطور که می دانیم فضای مجازی همان قدر که مفید است اگر به درستی استفاده نشود می تواند مضرات زیادی هم برای انسان به همراه داشته باشد. این آسیب ها عبارتند از: (شاه محمدی، ۱۳۹۵)

۱-۳- عدم نظارت والدین و دوری اعضای خانواده از یکدیگر

چرخ زدن و سرگرم شدن در فضای مجازی در بیشتر مواقع غیر قابل کنترل بده و اگر والدین نتوانند نظارتی روی ابن موضوع داشته باشد کم کم فاصله فرزندان از آنها بیشتر می شود. والدین الگوی اول فرزندان هستند زمانی که آنها به خاطر فعالیت زیاد در این فضا از فرزندان غافل می شوند فرزندان هم این رفتار را یاد می گیرند. در این زمان سردی و فاصله بین اعضای خانواده حکم فرما شده و نارضایتی افراد را به همراه دارد.

امام رضا (ع) درباره تعامل با دیگران در جایگاه نقش‌های گوناگون می فرمایند: با حاکم، با احتیاط همنشینی کن، با دوست، همراه با تواضع، با دشمن، همراه با هوشیاری و پرهیز و با عموم مردم با خوشرویی رفتار کن.

آن امام بزرگوار در تعامل با مردم تلاش می‌کردند تا موجب آزار آن‌ها نشوند. همچنین بر حفظ و رعایت حقوق همسایگان تأکید بسیار داشتند و آن را یکی از مهم‌ترین واجبات اخلاقی هر فرد مسلمان می‌دانستند و در این زمینه می‌فرمایند: «مومن کسی است که وقتی احسان می‌کند، خرسند می‌شود و هنگامی که اشتباه می‌کند استغفار می‌کند و مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند. از ما نیست کسی که همسایه‌اش از آزار و اذیت او ایمن نباشد.»

ابراهیم بن عباس می‌گوید: هرگز شخصیتی برتر از امام رضا (ع) ندیدم، هرگز پای خویش را در مقابل همنشین خویش دراز نمی‌کرد و پیش از او تکیه نمی‌داد. به خدمتگزاران دشنام نمی‌گفت، صدایش به خنده بلند نمی‌شد و همواره با غلامان و زیردستان خود کنار سفره غذا می‌نشست.

ابن شهر آشوب می‌نویسد: حضرت رضا (علیه‌السلام) وارد حمام شد. یکی از کسانی که حاضر بود و ایشان را نمی‌شناخت، از آن حضرت خواست تا دلاکی او را کرده، به اصطلاح امروزه پشتش را کیسه بکشد. حضرت درخواست او را پذیرفت و مشغول کار شد. برخی که امام را می‌شناختند، آن مرد را درباره امام رضا (ع) آگاه کردند و او مشغول عذرخواهی شد؛ با این حال امام به او آرامش داد و همچنان به دلاکی او مشغول بود.

۲-۳- جذب شدن به ارزش های بیگانه و عدم بلوغ

امام رضا (ع) در حدیثی جامع، ضرورت اطاعت از پدر و مادر را گوشزد می‌کنند و در حفظ احترام آنان می‌فرمایند: بر تو باد که پدرت را اطاعت و نیکی کنی، در برابر او تواضع و خضوع به خرج دهی، او را بزرگ شماری و اکرام کنی، در نزد او صدای خود را آهسته گردانی؛ چرا که پدر اصل و ریشه فرزند است و فرزند فرع بر اوست، اگر او نبود فرزند نیز نبود... در دنیا با بهترین صورت ممکن پدران خود را اطاعت کنید و پس از مرگ آنان را دعا و برایشان طلب رحمت کنید؛ زیرا روایت شده است اگر کسی در حیات پدر، به او نیکی کند ولی پس از مرگش، او را دعا نکند، خداوند او را عاق پدر می‌نامد. (حسینی، ۱۳۹۷) در صورتی که در بیگانه ارزش‌هایی در ارتباط با این موضوع مواردی ارزش‌گذاری نشده و اینترنت بستری گسترده بوده که در آن افراد می‌توانند تعاملاتی گسترده و وسیع داشته باشند از این رو افراد حذف ارزش‌های بیگانه می‌شوند و مصرف‌گرایی و روابط آزاد و تنوع‌طلبی و ... در افراد رواج پیدا می‌کند. این ارزش‌ها بیشتر از همه گروه نوجوان را به خود جذب می‌کنند. نوجوانان که هنوز هویت تثبیت شده‌ای ندارند توسط این ارزش‌ها سردرگم خواهند شد.

«شَيْعَتَنَا الْمُسْلِمُونَ لَأْمُرِنَا الْأَخِذُونَ بِقَوْلِنَا الْمُخَالِفُونَ لِأَعْدَائِنَا فَمَنْ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَّا؛ شِيعِيَانِ مَا كَسَانِي هَسْتَنْدَ كِه تَسْلِيمِ اَمَر و نَهِي مَا بَاشَنْد، گفْتار ما را سرلوحه زندگي خود در عمل و گفْتار خود قرار دهند، مخالف دشمنان ما باشند و هرکه چنين نباشد، از ما نيست».

«مَنْ تَعَوَّذَ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ وَلَمْ يَتْرُكْ شَهَوَاتِ الدُّنْيَا فَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِنَفْسِهِ؛ آن كس كه از آتش جهنم به خدا پناه جويد و شهوات دنيا را ترك نكند، خود را به استهزا گرفته است».

«الصَّغَائِرُ مِنَ الذُّنُوبِ طُرُقٌ إِلَى الْكِبَائِرِ وَ مَنْ لَمْ يَخَفِ اللَّهَ فِي الْقَلِيلِ لَمْ يَخَفْهُ فِي الْكَثِيرِ؛ گناهان كوچك راه هاي رسيدن به گناهان كبيره است و هرکه در گناهان كوچك و بزرگ از خدا نترسد، از گناهان زياد هم پروا نخواهد داشت».

«از لذايد دنياي نصيبي براي كام يابي خويش قرار دهيد. تمايلات دل را از راه هاي مشروع برآوريد. مراقبت كنيد در اين كار به مردانگي و شرافتتان آسيب نرسد و دچار اسراف و تندروي نشويد. تفريح و سرگرمي هاي لذت بخش شما را در اداره زندگي ياري مي كند و با كمك آن بهتر به امور دنياي خويش موفق خواهيد شد».

۳-۷- نقش فضاي مجازي در تربيت فرزندان از ديدگاه اسلام

فضاي مجازي روزه روز تجلي بيشتري در ميان جوامع پيدا مي كند و انواع گوناگوني از تفكرات، اندیشه ها و اطلاعات را در اختيار کاربران خود قرار مي دهد. آمارهاي ارائه شده نشان دهنده از افزايش چشمگير تعداد کاربران در جوامع مختلف است و پيش بيني مي شود اين روند در آينده نيز به صورت گسترده تري ادامه يابد. از طرفي سرعت روزافزون تغييرها و تحولها در جوامع انساني با كمك فن آوري هاي نوين و اينترنت، موجب تغيير در نگرش، جهان بيني، ارزش ها و انتظارهاي جوانان شده است كه مي تواند ابزاري بسيار مؤثر، در رشد و تعالي جامعه نيز باشد. اينترنت موقعيت و عرصه اي را براي عرضه و تقاضا، ارتباطات دوسويه ي اطلاعات و برقراري ارتباط به وجود آورده است؛ به همين دليل براي دست يابي و سهل الوصول كردن فن آوري هاي ارتباطي بايد گام هاي جدی برداشت و هم زمان با برنامه ريزي اصولي و كارآمد از راه غنابخشي به محتويات و مفاهيم تربيتي كتاب هاي درسي براي استفاده صحيح و بهره گيري از فن آوري هاي نوين و نيز انبوه سازي آنها در قالب هاي متفاوت و جذاب، براي حضور پررنگ تر و تأثيرگذارتر بر مخاطبان و کاربران، اقداماتي شايسته انجام داد. جهان غرب با تمام توان و ابزارهاي مختلف در حال گسترش فرهنگ خود براي غالب شدن بر ديگر اندیشه ها و افكار كشورهاي مشرق زمين، به ويژه جهان اسلام است.

به همین سبب لازم است که در درجه اول، حضوری پررنگ، بسیار فعال و قوی در عرصه فضای مجازی، برای مقابله با این تبادل اطلاعات یک‌سویه و ضد ارزشی و منفی داشته باشیم و در درجه دوم با حضور گسترده خود در تمام قالب‌های موجود در فضای مجازی، محتوای غنی اسلامی و فرهنگ اصیل ایرانی را برای توجه و آشنایی بیشتر کاربران جویای حق و آموزه‌های ناب اسلامی و فرهنگ غنی دینی و ملی مشرق زمین و ایران اسلامی، عرضه نماییم. در آخر باید با آموزش ضرورت رعایت نکات اخلاقی در استفاده از فضای مجازی توسط آموزش و پرورش در سطحی گسترده و عمیق گامی در جهت رویاروی با این چالش عصر برداریم.

با توجه به اینکه با شیوع ویروس کرونا در طول دو سال گذشته، اغلب تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان و حتی آموزش در سطوح دانشگاهی، وابسته به فضای مجازی بوده است. امکان ارتباطات مجازی و برگزاری کلاس‌های آموزشی در فضای مجازی و بستر آنلاین به افراد کمک کرده تا همواره در امر تعلیم و آموزش فعال باشند و تا حدودی از سیر پیشرفت و ترقی عقب نمانند. حقیقت این است که چه بخواهیم و نخواهیم، پیشرفت فناوری ماهواره‌ای و گسترش تعاملات فرهنگی در اینترنت و تحولات عظیم ناشی از این تغییرات، می‌توانند به بحران تربیتی و هویتی افراد منتهی شود. فضای مجازی به عنوان اصلی‌ترین فضای اقامتی ذهنی افراد در طول روز، نیازمند آموزش و فرهنگ‌سازی است. منظور از فرهنگ استفاده از فضای مجازی، نحوه استفاده صحیح و درست از منابع این تکنولوژی است. گسترش فضای مجازی در بستر اینترنت، آثار مثبت و منفی گوناگونی را در زمینه روابط اجتماعی و آداب و اخلاق خانوادگی به همراه داشته و به طور کلی باعث تأثیر فضای مجازی در تربیت شده است. بی‌تردید نقش مسئولان در مدیریت فضای مجازی و بیدارکردن اقشار مختلف جامعه باید بسیار پررنگ باشد. شورای عالی فضای مجازی در کشور متأسفانه بسیار ضعیف در این زمینه کار می‌کند. امروز باید مسئولان ما به فکر دین مردم باشند. غفلت از این فضا و رهاکردن مردم به حال خودشان بازی کردن در میدان دشمنان سبک زندگی ایرانی - اسلامی است. حاکمان و مسئولان باید در برابر حفظ مرزهای اعتقادی حساسیت داشته باشند. در صفحه کتاب تحف العقول، حدیثی از امام صادق (ع) داریم که ایشان می‌فرمایند: «حاکم سزاوار نیست که در سه کار کوتاهی کند: حفظ مرزها، رسیدگی به حقوق پایمال شده و انتخاب افراد شایسته برای کارهایشان.» نکته آخر پیرامون خانواده‌ها و مردم است. خانواده‌های عزیز! باید مواظب باشیم و بر روند و سبک زندگی‌هایمان بیشتر و بهتر نظارت داشته باشیم. بالاخره زندگی اگر بخواهد آرمانی و الهی باشد باید جلوی آسیب‌ها مقاومت کنیم. از این رو نظارت بر رفتار

خودمان و فرزندانمان خیلی مهم است. بر رفتار فرزندان باید با رعایت مسائل اخلاقی و روانشناسی نظارت دقیق صورت گیرد. ما پدر و مادرها نباید آنان را در این فضا به حال خودشان واگذاریم.

نتیجه گیری

امروزه ارتباط در فضای مجازی بیش از هر زمان دیگری بین جوانان و نوجوانان رایج شده است. و این شبکه ها تمام ابعاد زندگی آنها را تحت تأثیر قرار داده و شخصیت آنها را مطابق با خواسته های بیگانگان تغییر داده است. باوجود تمام این مسایل نمی توان راه حلها را نادیده گرفت و عدم استفاده از آن را مطرح کرد، چون امروزه بدون استفاده از فضای مجازی بسیاری از تحقیقات و کارهای پژوهشی و... نیز از مرحله اجرا باز می ایستند و برای جلوگیری از آسیبهای آن بهترین راه، استفاده عقلانی و کنترل شده از آن است. همچنین خانواده ها هم باید اطلاعات خود را در این زمینه بالا ببرند تا بتوانند هم استفاده ی خود از فضای مجازی را مدیریت کنند و هم فرزندان را برای استفاده مناسب از آن راهنمایی کنند و اینگونه بتوانند بنای خانواده خود را مستحکم تر از گذشته نگه دارند و از نفوذ شیادان به حریم خانواده و حریم شخصی فرزندانشان جلوگیری کنند.

ازطرفی امام رضا علیه السلام در سیره و بیان خود، اهمیت خانواده را بارها مورد تأکید قرار داده و رفتار مهربانانه و مسئولانه اعضا با یکدیگر را کلید خوشبختی در زندگی می داند. ایشان با نقل حدیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می فرمایند: «بهترین مردم از لحاظ ایمان، نیکوترین آنها از نظر اخلاق و مهربانترین شان با خانواده است.» (عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۳۸)

در عصر امروز که مرزهای ارتباطات گسترده تر از همیشه شده و فضای مجازی حضور پررنگی در زندگی ما پیدا کرده است، روابط خانوادگی با چالش ها و تغییرات تازه ای روبه رو شده اند. ابزارهای ارتباطی نوین، در کنار فرصت های فراوان، گاهی باعث فاصله میان اعضای خانواده می شود و صمیمیت جمع خانوادگی را تحت تأثیر قرار می دهد؛ در حالی که، بر اساس روایات امام رضا علیه السلام، گرمابخشیدن به خانه و دلگرم ساختن فرزندان و همسر، باعث رشد برکت و آرامش در زندگی خواهد بود.

امام رضا(ع) از پدر بزرگوارشان نقل می کنند که رسول خدا(ص) توجه به حال اعضای خانواده را معیاری برای سنجش اخلاق و ایمان می دانستند؛ تا جایی که پیامبر می فرمایند: من از همه شما نسبت به خانواده ام مهربان ترم.

همچنین در حدیث دیگری امام رضا(ع) بیان می‌کنند: کسی که فرزند خویش را شاد کند، چنان است که برده‌ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده باشد. (عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۵۶)

این بیان، نقش مهم توجه عاطفه و دوست داشتن در تربیت فرزندان و تحکیم روابط خانواده را به زیبایی آشکار می‌سازد. امروزه بیش از هر زمان دیگری، به بازسازی و تقویت روابط عمیق انسانی در خانواده نیازمندیم. فضای مجازی، هر چند می‌تواند پلی برای پیشرفت در زندگی باشد، اما اگر بی‌برنامه و کنترل‌نشده پیش برود، ممکن است این روابط مادی و معنوی را به حاشیه ببرد.

پس باید همان گونه که امام رضا(ع) توصیه فرموده‌اند، عشق، گفت‌وگوهای صمیمانه و حضور متعهدانه و مسئولانه را محور خانه قرار دهیم. ارزش‌های اخلاقی و مهر و عطوفت، باید از طریق ارتباط چهره‌به‌چهره و دلی منتشر شود تا خانواده، همچنان کانون آرامش و رشد باقی بماند.

منابع و مآخذ

۱. خانیکی، ه. بابایی، م. (۱۳۹۰). «فضای سایبری و شبکه‌های اجتماعی مفهوم و کارکردها». فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی.
۲. معین، م. (۱۳۷۶). فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۳. شاه محمدی، غ. (۱۳۹۵). راهبردهایی برای پیشگیری وضعی از آسیب‌های فضای مجازی. فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا.
۴. حسینی، م. (۱۳۹۷). خانواده و زندگی خانوادگی در سیره امام رضا (ع). اداره کل روابط عمومی و امور بین الملل ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد کشور.
۵. همتی، ا. زمانی، س. و رضائی، م. (۱۴۰۳). نقش خانواده، رسانه و فضای مجازی در تربیت. اولین همایش بین‌المللی ایده‌های تحول‌آفرین در زمینه مطالعات فرهنگی و آموزشی در آموزش و پرورش با تاکید بر اقدام پژوهی. درس پژوهی و روایت پژوهی در هزاره سوم، <https://civilica.com/doc/2118180>.
۶. عضدی، م. (۱۴۰۲). نقش فضای مجازی بر خانواده. <https://civilica.com/note/898>.
۷. نوروزی، م. (۱۳۹۶). سبک زندگی امام رضا(ع) در ارتباط با خانواده <https://hawzah.net>.

